УДК 343.985

Меденцев А. М.,
здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Анотація. Визначені особливості підготовки і проведення судово-бухгалтерської, судової фінансово-економічної експертизи, судової товарознавчої експертиз та криміналістичної експертизи документів при розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель.

Ключові слова: злочини у сфері державних закупівель, фінансово-господарська діяльність, бюджетні кошти, конкурсні торги, судові експертизи.

Постановка проблеми. Проблематиці використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів приділялася досить значна увага в працях криміналістів (Г. А. Матусовського, А. Ф. Волобуєва, В. В. Лисенка, С. С. Чернявського та інших). Але при розслідуванні економічних злочинів окремих груп є певні особливості у спектрі завдань, які вирішуються за допомогою експертиз. Визначення особливостей експертиз при розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель і складає мету даної статті.

Державні закупівлі є досить специфічною сферою, де стосовно державних коштів вчиняються різноманітні кримінальні правопорушення, які підлягають кваліфікації за різними статтями Кримінального кодексу (надалі КК) України.

Йдеться про певні комплекси взаємопов'язаних злочинів, які вчиняються організованими групами осіб за єдиним задумом. В таких комплексах злочинів обґрунтовано пропонується виділяти основні і підпорядковані (вторинні або допоміжні) злочини, які можуть вчинятися різними учасниками певної організованої групи осіб [1, с. 38]. Для сфери державних закупівель характерним є вчинення основних злочинів, які безпосередньо пов'язані із заволодінням державними коштами – це шахрайство (ст. 190 КК України) або привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України). Основним злочином слід вважати й одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України). Підпорядкованими (допоміжними) злочинами у залежності від певних обставин, можуть бути фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) та інші злочинні дії.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо названих злочинів показує, що ці злочини є неявними і для виявлення їх слідів (ознак) та отримання доказів потрібні спеціальні прийоми і методи економічного та правового дослідження. Це стосується, перша за все, аналізу та оцінки показників господарської діяльності учасників конкурсних торгів, спрямовану на виявлення порушень вимог чинного законодавства. Тому у структурі інформації про ознаки злочинів у сфері державних закупівель переважає інформація, отримана від державних органів, до компетенції яких входить перевірка і контроль за процесом державних закупівель (Державна фінансова інспекція, Рахункова палата, Антимонопольний комітет, Державний комітет фінансового моніторингу, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, Держказначейство). Така інформація міститься у різного роду засновницьких, бухгалтерських, фінансових документах, які вилучаються при проведенні різного роду перевірок (ревізій) і під час здійснення кримінальних проваджень. Ці документи можуть відображати як дійсні операції, так і фіктивні. Такі документи можуть бути і цілком підробленими. Тому дослідження таких документів повинно здійснюватися під різними кутами зору, що вимагає проведення різних експертиз, для підготовки яких велике значення має використання допомоги відповідних спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зазначити, що відповідно до ст. 93 КПК України сторона обвинувачення і сторона захисту щодо збирання доказів мають рівні права, у тому числі і в залученні обізнаних осіб, які володіють спеціальними знаннями. Використання спеціальних знань можливе в двох передбачених кримінально-процесуальним законом формах: 1) залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (ст. 71 КПК); 2) експертиза (ст. 242 КПК). Основною формою використання спеціальних знань у судочинстві визнається судова експертиза. Згідно ст. 242, 243, 332 КПК суб'єктами залучення судового експерта є: слідчий, прокурор, сторона захисту, слідчий суддя, суд. Експертиза може бути призначена для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, коли для цього необхідні спеціальні знання, за виключенням правових питань.

При розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель одним із ключових завдань виступає встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, в залежності від якого здійснюється кримінально-правова кваліфікація цього діяння. Зокрема, замовники конкурсних торгів вчиняють злочини з використанням своїх службових повноважень наступними способами:

– закупівля товарів, робіт або послуг за завищеними цінами;

– закупівля непридатного до використання або експлуатації устаткування, товарно-матеріальних цінностей;

– оплата фактично не виконаних робіт або послуг (підписання фіктивних актів);

– здійснення держаної закупівлі без проведення процедур, передбачених законодавством (наприклад, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу) тощо;

– витрата бюджетних коштів на придбання товарів, робіт або послуг в обсягах, які перевищують встановлені граничні суми витрат.

В механізмі злочинів у сфері державних закупівель нерідко використовуються фіктивні підприємства, як посередники для штучного завищення цін на товари, роботи або послуги, а також для приховання злочину. Також можуть бути використані

підроблені документи щодо відповідності учасника кваліфікаційним критеріям учасника конкурсних торгів або щодо забезпечення пропозиції конкурсних торгів (поруки, гарантійних листів, застави, завдатку, депозиту), якості чи комплектності товарів, які планується постачати.

Як показує аналіз сучасної слідчої практики, для отримання доказів вчинення злочину наведеними способами потрібно проведення судових експертиз: бухгалтерської, фінансово-економічної, товарознавчої, криміналістичної експертизи документів.

При розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель, при вчиненні яких використовувалися послуги певних підприємств, нагальною є потреба в аналізі руху грошових коштів і матеріальних цінностей конкретної підприємницької структури, а іноді кількох підприємств і комерційних банків. Інструментом такого аналізу є документальна ревізія, але вона використовується у кримінальних провадженнях даної категорії лише як засіб виявлення ознак злочину і тому її матеріали мають обмежене доказове значення. Тому для перевірки встановлених ревізією фактів потрібне проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень показують, що одним із найбільш розповсюджених способів маскування документальних слідів економічних злочинів є спотворення даних бухгалтерського обліку і звітності. У зв'язку з цим головною метою досліджень в межах судово-бухгалтерської експертизи виступає встановлення наявності (відсутності) фактів таких спотворень на будь якій стадії бухгалтерського обліку, механізмів їх утворення, їх кількісної та якісної характеристик, ступені впливу на фінансові показники господарюючого суб'єкта. Тому до числа основних завдань судово-бухгалтерської експертизи належать наступні:

– виявлення фактів (ознак) спотворення облікових даних специфічними для бухгалтерського обліку прийомами і діагностика виявлених спотворень, ступеню їх впливу на показники господарської діяльності;

– встановлення тотожності чи відмінності чорнових записів даним офіційного бухгалтерського обліку;

– встановлення відповідності даних аналітичного і синтетичного обліку даним первинних документів, обліку;

– встановлення відповідності відображення здійснених фінансово-господарських операцій правилам ведення бухгалтерського обліку.

Предметом цієї експертизи є відомості про фінансові операції і фінансові показники діяльності господарюючого суб'єкта, а також фактичні дані, які характеризують утворення, розподілення і використання на підприємстві доходів, грошових коштів (фондів), негативні відхилення у цих процесах [2, с. 233]. У справах про злочини у сфері державних закупівель ця експертиза повинна проводитися, зокрема, у випадку виявлення ознак використання злочинцями фіктивних підприємств, які приймають участь у торгах. Типовими завданнями фінансово-економічної експертизи є встановлення:

– статутної і фактичної мети та предмету діяльності підприємства-учасника торгів;

– наявності і джерел формування фінансових ресурсів підприємства;

– реальної господарської діяльності підприємства;

– наявності у підприємства достатнього персоналу для здійснення заявленої господарської діяльності;

– дотримання правил нарахування і строків внесення податків та інших обов'язкових платежів;

– дотримання правил фінансування і кредитування, встановлених чинним законодавством (втому числі валютного законодавства);

– спроможності підприємства виконувати зобов'язання за укладеними угодами).

Зважаючи на те, що замовниками конкурсних торгів виступають органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, бюджетні установи (розпорядники бюджетних коштів) виникає потреба й у дослідженні фінансових операцій і з боку цих суб'єктів. Зокрема дослідженню підлягають наступні питання:

– документальної обґрунтованості аналізу доцільності отримання і використання кредитів і позик, укладення угод, контрактів;

– документальної обґрунтованості аналізу витрат, цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;

– документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди від невиконання угод;

– документальної обґрунтованості розрахунків при оренді майна, відповідності чинним методикам оцінки вартості цього майна;

– документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

– документальної обґрунтованості розрахунків утраченої вигоди;

– відповідності вимогам чинного законодавства розрахунків з використанням цінних паперів та інших платіжних засобів.

Важливо підкреслити, що експерт може відповісти на поставлені запитання тільки при наданні йому відповідних документів, в яких знайшла відображення та чи інша сторона господарсько-фінансової діяльності підприємства [3]. Типовою помилкою є випадки, коли слідчі, одержуючи від оперативних працівників матеріали перевірки, без відповідної підготовки та збирання потрібних документів направляють їх для проведення фінансово-економічної експертизи. В результаті з-за відсутності необхідних документів експерти не можуть дати відповіді на поставлені запитання, які є ключовими в доказуванні економічних злочинів [4, с. 556].

У справах про злочини у сфері державних закупівель необхідність у проведенні даної експертизи виникає у зв'язку з виявленням ознак придбання за державні кошти непридатного до використання або експлуатації устаткування або товарно-матеріальних цінностей. Ця експертиза проводиться з метою встановлення властивостей, споживної цінності, відповідності стандартам і технічним умовам товарів народного споживання, напівфабрикатів, сировини, тари, пакувальних матеріалів, спеціальних пристроїв (машин) та обладнання. Головними завданнями товарознавчої експертизи є ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні та ситуаційні, а саме: визначення належності товарів (товарної продукції) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо); визначення якісних змін товарної продукції; визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації); установлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника; визначення вартості товарної продукції, зокрема з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх чинників; визначення відповідності упакування й транспортування, умов і строків зберігання товарної продукції вимогам чинних правил [5, с. 646-647].

Об'єктами, які направляються експертові для дослідження, можуть бути різні вироби товарного походження, зразки (проби), а також матеріали кримінальних справ, у яких викладені товарні характеристики досліджуваних об'єктів та інша інформація про обставини зміни споживчих властивостей. Цими об'єктами можуть бути галантерейні, пухово-хутрові, електропобутові, текстильні, швейні, меблеві товари, взуття та інші промислові товари народного споживання (експертиза промислових товарів). Об'єктами експертизи харчових товарів, які були предметом закупівлі, можуть бути: харчові жири, зерно-мучні, плодоовочеві, кондитерські, м'ясні, рибні, молочні та інші продовольчі товари. Об'єктами експертизи можуть бути й інші товари, для оцінки яких можуть запрошуватись фахівці відповідної спеціальності.

Крім самих виробів, їх маркувальних позначень, зразків, у необхідних випадках експерту-товарознавцю повинні бути представлені документи, які відображають стан товару, різні процеси, що відбувались з ним, здійснення товарних операцій (приймання, розбракування, реалізація), що дозволяє отримати додаткову інформацію про товар.

Необхідність у призначенні такої експертизи виникає при дослідженні різноманітних документів, в яких знайшли відображення як факти реєстрації підприємств, так і обставини укладання господарських угод. Потрібно відзначити, що в підприємницькій діяльності широко використовуються документи, виготовлені за допомогою комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, а також кліше печаток і штампів, виготовлені за технологією зарубіжних фірм. Нормативними актами, які регулюють порядок замовлення і виготовлення печаток і штампів, встановлюється тільки розмір їх рамок, але не регламентується конфігурація шрифту і його розміри, які добираються довільно або з урахуванням вимог замовника.

У кримінальних провадженнях стосовно діяльності підприємств-учасників торгів може виникнути потреба у дослідженні представлених ними документів (засновницьких, поруки, гарантійних листів, застави, завдатку, депозиту тощо):

1) у встановленні факту виготовлення документу з використанням комп'ютерної техніки чи одержання копії за допомогою копіювально-розмножувальної техніки;

2) у вирішенні діагностичних, а в окремих випадках й ідентифікаційних завдань за документами, виготовленими за допомогою цівкових, лазерних принтерів та копіювально-розмножувальної техніки;

3) в ідентифікації матричних принтерів за виготовленими з їх допомогою документами.

При призначенні технічної експертизи документа, виготовленого з використанням комп'ютерної чи копіювально-розмножувальної техніки, можуть бути вирішені наступні задачі:

– визначення способу виготовлення документу;

– визначення виду і моделі технічного засобу, за допомогою якого було виготовлено документ;

– факт виготовлення кількох документів за допомогою одного і того ж конкретного технічного [6; 7].

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що особливості підготовки і проведення вказаних експертиз обумовлюється специфікою об'єктів дослідження, якими виступають документи, в яких відобразилися обставини організації торгів та визначення їх переможців, укладання та виконання угод. Саме ці обставини є ключовими у формуванні доказової бази у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері державних закупівель.

Література:

1. Волобуєв А. Ф. Економічні злочини: поняття та проблеми розробки методик розслідування / А. Ф. Волобуєв // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2003. – С. 35-39.
2. Гончаренко В. Г. Експертизи в судовій практиці / В. Г. Гончаренко, В. С. Бергер, Л. П. Булига та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
3. Коробова С. А. Финансово-экономическая экспертиза и ее проблемы / С. А. Коробова // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. – Харьков, 1998. – С. 236-237.
4. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: [монографія]. / С. С. Чернявський. – К. : «Хай-Тек Пресс», 2010. – 624 с.
5. Донцова О. С. Проблемні питання методичного забезпечення судово-товарознавчих експертиз / О. С Донцова, А. С. Посохов, О. О. Михальський // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 645-653.
6. Липовский В. В. К вопросу о возможности идентификации матричных принтеров по изготовленным с их помощью документам / В. В. Липовский, Г. Д. Лутонина, Т. И. Мороз, Г. В. Прохоров-Лукин, О. Б. Юрченко // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. – Харьков: Право, 1998. – С.96-98.
7. Щербаковська Л. П. Можливості диференціації копіювально-розмножувальних апаратів з кольоровим зображенням при криміналістичному дослідженні документів / Л. П. Щербаковська // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. – Харьков, 1998. – С. 101-103.

Меденцев А. М. Экспертизы при расследовании преступлений в сфере государственных закупок

Аннотация. Определены особенности подготовки и проведения судебно-бухгалтерской, судебной финансово-экономической, судебной товароведческой экспертиз и криминалистической экспертизы документов при расследовании преступлений в сфере государственных закупок.

Ключевые слова: преступления в сфере государственных закупок, финансово-хозяйственная деятельность, бюджетные средства, конкурсные торги, судебные экспертизы.

Medencev A. Expertise in the investigation crimes in the area of public procurement

Summary. The features of preparation and forensic accounting, forensic financial and economic expertise, judicial commodity expertise and criminalistic examination of documents in the investigation of crime in public procurement.

Key words: crime in public procurement, financial and economic activities, budgets, tendering, judicial examination.